

JORDI AMAT

Notes sobre una deriva equívoca de la Cultura de la Transició

A mitjans del mes de gener d'aquest 2022, Andrés Trapiello va dedicar a Carlos Pujol l'article setmanal d'opinió que publica al diari *El Mundo*. Pujol, que va morir l'any 2012, sempre va ser un escriptor de minories. Un home discret i elegant, que sobretot es va guanyar la vida al sector editorial, amb una cultura literària vastíssima. Un savi ocult. La relació de Pujol i Trapiello va ser bona i l'autor de *Las armas y las letras*, sempre que ha pogut, l'ha elogiat. De fet, el va editar i tot. I diverses vegades s'ha preguntat per què l'il·lustrat Pujol no tenia el reconeixement que ell considera que la seva obra mereixia. A l'article en qüestió, titulat «Pujol el Bueno» per oposició al President Pujol, Trapiello argumentava els motius pels quals creia que Carlos Pujol era i és tan desconegut. Per l'estil o la mena de literatura que practicava, d'acord, però no només. Hi havia altres factors. El nacionalisme català que l'hauria exclòs en seria un. De fet també la llengua que usava. «Escribir en castellano en Cataluña no facilita las cosas, desde luego». Però una mica abans, situada la qüestió en aquesta dimensió, Trapiello havia escrit el següent: «En Cataluña hay dos clases de escritores: los que escriben en castellano y los que lo hacen en vernáculo. Los primeros tratan de ganarse la vida y a los segundos se les subvenciona». Em sembla un bon punt d'arrencada per reflexionar sobre la qüestió que se'ns ha plantejat.

Jordi Amat (Barcelona, 1978) és filòleg i escriptor. Autor, entre altres, de *Els «Coloquios Cataluña-Castilla, 1964-1971»* (2020), *El llarg procés. Cultura i política a la Catalunya contemporània, 1937-2014* (2015), *La Primavera de Munich. Esperanza y fracaso de una transición democrática* (2016), *Com una pàtria. Vida de Josep Benet* (2027) i *El fill del xofer* (2020). El seu darrer llibre és *Vèncer la por. Vida de Gabriel Ferrater* (2022). Actualment és coordinador del suplement de cultura en català *Quadern*, del diari *El País*

El primer que sorprèn de la frase de Trapiello és l'ús de l'expressió «vernáculo» per referir-se al català. Podríem ser ingènuament magnànims i creure que la tria de l'expressió no és malintencionada sinó un tria d'estil, un cultisme d'un autor que gasta un castellà que de clàssic està evolucionant a ranci. Però, en tot cas, allò indiscutible és que «vernáculo» és un terme gairebé en desús. Només pronunciar-lo, vulguis o no, a la memòria cívica ressona la retòrica oficial amb la qual el franquisme es referia al català quan prohibia aquesta llengua i havia posat en marxa una estratègia intensiva de minorització per consolidar un estat de plena diglòssia. Per què, doncs, un home de cultura com ell, bon lector de Pla i de Manent, opta per referir-se així al català? Quan diu «vernáculo» sembla clar que Trapiello fa una picada d'ullet al seu lector, amb qui comparteix un nacionalisme cada vegada menys banal, perquè rigui o estableixi una complicitat ideològica que després reforçarà amb la difamació següent: la literatura catalana existeix perquè és una literatura subvencionada. I si és subvencionada ho és per la Generalitat. Ho afirma amb rotunditat i, dins de la seva bombolla, no passa res, al contrari, reforça la seva posició a la vegada que es normalitza la demagògia perquè cap dels escriptors amb prestigi en aquell sector ho impugna.

No és fàcil determinar fins a quin punt aquesta descripció esbiaixada de la realitat és poc o molt compartida, però diria que sí podem convenir que fa vint anys una frase d'aquesta mena era inconcebible que l'hagués pronunciada un intel·lectual espanyol. O, en tot cas, qui l'hagués verbalitzada o l'hagués escrita hauria estat considerat com un nostàlgic de la dictadura. Ara ja no. La normalització d'un posicionament com el que fa Trapiello fa al seu article sobre Carlos Pujol, per tant, només pot entendre's per una determinada deriva ideològica. Una deriva que ha implicat la consolidació d'una hegemonia, és a dir, d'una normalitat.

El procés que ha desembocat fins aquí és complex i encara no s'ha estat estudiat amb prou deteniment. Aquestes pàgines són unes notes disperses per provar d'entendre'l.

Intuïtivament diria que s'ha produït una evolució nacionalista d'allò que Guillem Martínez va definir com la Cultura de la Transició, un concepte de crítica cultural la virtualitat del qual s'ha usat per comprendre la cultura espanyola dels darrers quaranta anys i encara no s'ha aprofitat prou per analitzar la cultura catalana de la democràcia. La Cultura CT no és el corpus produït durant el període històric de la Transició sinó que és aquella cultura estabilitzadora que va acompanyar el procés democratitzador i es va associar a la reconfiguració del poder durant el felipisme, primer, i que després es va bifurcar amb l'aznaritat, moment en el qual el bloc de poder tradicional espanyol va reconquerir espais i va normalitzar una

idea d'Espanya que poc tenia a veure amb la que semblava que s'havia configurat, ara sí, durant la Transició. Aquella idea d'Espanya, imaginada per algunes elits de la intel·lectual liberal antifranquista, hauria d'haver-la impulsat l'Estat sorgit del canvi de règim, un Estat que, pel que fa a la cultura, havia de fer possible una convivència com a mínim respectuosa i en últim terme harmònica (disculpin el lirisme arnat) entre les diverses cultures nacionals espanyoles. No ha anat d'aquesta manera.

Els primers que van imaginar que aquella idea d'Espanya era possible foren intel·lectuals franquistes que, alhora que revisaven críticament la seva relació amb la dictadura, prenen consciència que havien participat en la destrucció del sistema cultural català. Ho assumiren i tingueren mala consciència. Així s'expliquen les proclames i els gestos que figures rellevant del sistema cultural franquista feren a principis de la dècada dels cinquanta en el context d'allò que es va anomenar el «diàleg» i que va tenir el seu epicentre als Congressos de Poesia celebrats entre 1952 i 1954. Amb un cert voluntarisme, acarats a una figura de l'alçada literària i cívica de Carles Riba, alguns d'ells van creure que havien de situar la literatura catalana en igualtat de condicions en el context de la literatura espanyola. Després, quan el sistema cultural català va aconseguir reconfigurar-se tímidament i articular un discurs d'oposició de qualitat durant la dècada dels seixanta, algunes figures d'aquell sistema adquiriren un notable prestigi entre les elits culturals espanyoles. Valdria per Salvador Espriu, que s'escenifica a Madrid, d'alguna manera per Josep Pla o molt significativament pel Raimon convertit en símbol de protesta arran del festival a la universitat de Madrid durant el Maig del 68. Va ser una excepció positiva en un temps d'excepcionalitat sinistre.

Però a la vegada, en aquell moment, una altra excepció. O, més ben dit, una novetat històrica dins de l'evolució de la cultura a Catalunya durant la modernitat. Si en el context dels Congressos de Poesia el seu impulsor —Rafael Santos Torroella— encara podia afirmar que a Catalunya no existia un grup d'escriptors en castellà de nivell literari, aquesta constatació començava a fer-se falsa precisament aleshores. Les conseqüències d'aquesta novetat, que es faria estructural, serien transcendents: implicarien la impossibilitat que a Catalunya només existís una cultura nacional, la catalana, tal com el catalanisme havia pretès durant la seva fecunda acció de preguerra.

D'acord, simplifico en excés. Perquè no és que durant la modernitat no s'hagués escrit en castellà a Catalunya. Com ha demostrat Marfany, ni de conya. Però allò que sí havia passat és que, en el moment de constituir-se un sistema literari de la modernitat (en la línia d'allò fonamentat per Bourdieu a *Les regles de l'art*), a Catalunya havia gravitat entorn del català i d'un imaginari diguem-ne també

català. Allò que es va viure durant el darrer terç del segle XIX i sobretot a partir de la primera dècada del segle XX va ser una simbiosi forta i creixent entre aquest sistema literari i l'afany ideològic de substanciar una cultura nacional. La simbiosi definitiva entre sistema literari i cultura nacional no es va arribar a produir i, després de 1939, el poder la va escanyar tant com va saber. Ofegar-la era condició necessària per imposar la cultura nacional de la que formaven part els vencedors de la guerra.

Per exemple, es tractava d'estigmatitzar el català definint-lo com a llengua vernacla. Per exemple, es tractava d'afavorir que el sistema literari del franquisme a Barcelona fos en castellà. Per aconseguir-ho es van impulsar plataformes de tota mena, algunes reciclades i d'altres noves de trinca. I va ser en algunes d'aquestes plataformes, vinculades al periodisme o l'acadèmia, ja no a la immediata postguerra feixista, quan un grup de joves universitaris lletraferits es van concebre com a grup literari i que escrivia en castellà amb naturalitat. Els Barral, Gil de Biedma o els Goytisoló. I, a més, com que aquests nois s'havien enrolat a plataformes del sistema, gaudien d'un marge de llibertat inexistent fora del sistema mateix que van explotar per escriure bona literatura. Eren fills de la dictadura i, a la vegada, elaborarien aviat un discurs moral i ideològic que la impugnava. I així, per activa o per passiva, a mesura que consolidaven la seva posició des del privilegi, impossibilitaven, sense pretendre-ho, que pogués existir una única cultura nacional a Catalunya. La cultura a Catalunya, agradi o no, seria bilingüe i difícilment deixaria de ser-ho. Per això va ser una novetat transcendental.

I no només ho seria per la llengua. També per l'imaginari. Qui millor el va analitzar va ser Laureano Bonet al seu assaig *El jardín quebrado* dedicat als escriptors que als seixanta Barral ja va anomenar Escuela de Barcelona. Era un imaginari que també naixia de la mala consciència. No d'una mala consciència en relació a la cultura catalana sinó una mala consciència de classe com a membres d'una burgesia local que explotava la classe obrera que malvivia a l'àrea metropolitana de Barcelona i que procedia de les zones més desfavorides d'Espanya. Aquest era el seu tema i la seva novel·la de referència va ser *Últimas tardes con Teresa* de Juan Marsé, que va conceptualitzar amb més brillantor que ningú aquell nou imaginari català. És l'imaginari que, per exemple, Rafael Chirbes identifica als seus dietaris com el paradigmàtic de la literatura barcelonina de postguerra. Un imaginari crític amb la realitat i que, a través de la crítica, legitimava el sistema literari en castellà perquè era el que mostrava amb major claredat la transformació demogràfica, sociològica i identitària que s'estava produint a Catalunya. Qui no ho vulgui entendre, simplement, es dedica a escriure la història amb estrabisme.

Aquesta dinàmica on se solapaven dimensions de moltes menes mai va ser del tot ben digerida pels escriptors catalans de l'època. La clau de volta era, i en part encara és, la llengua. No podien deixar d'entendre aquella literatura en castellà com una anomalia que era conseqüència de la dictadura, encara més, els ango-niejava com una demostració de l'afany de substitució oficial per acabar amb la cultura nacional catalana. El problema, al meu entendre, és que d'entrada sí va ser una anomalia, perquè era una novetat en el cicle de la modernitat cultural, però ho va deixar de ser i, encara més, paradoxalment, Barcelona com a patrimoni literari va ser en bona mesura obra seva. Però la cultura catalana que es volia hegemònica no els concedia del tot la legitimitat i pressuposava que, quan hi hagués democràcia, aquella anomalia desapareixia, obviant que s'havia fet estructural i s'havia legitimat fonamentant un discurs crític amb el franquista.

Aquesta idea de l'anomalia es va expressar d'una manera radical a la dècada dels setanta, sobretot en un número ja famós de la revista d'esquerres *Taula de Canvi* coordinat per Jordi Carbonell, i va tenir la seva cara amb el projecte de país esbossat al Congrés de la Cultura Catalana, tal i com Manuel i Mariona Lladonosa al exposat a l'excel·lent *Una nova cultura per al poble*. En un i altre cas es partia de la base que era possible restituir una cultura nacional i la meva hipòtesi és que, aleshores, ja no ho era. Però d'alguna manera, aquest era l'horitzó que plantejava el principal programa de la CT a Catalunya: el programa de la Normalització que va implementar el pujolisme i que, en el camp de la institucionalització cultural, va tenir a Max Cahner com a ideòleg. Una Normalització que era, no cal que ens fem trampes, una nacionalització i que tenia un ampli recolzament popular, tampoc ens fem trampes en aquest punt, i que es podria implementar gràcies al primer desplegament de l'Estat de les Autonomies, i aquí tots plegats potser es hem fet masses trampes als respectius solitaris.

Les primeres tensions relacionades amb la Normalització que es van viure aleshores de seguida es van desactivar. Per aconseguir-ho van jugar-hi un paper clau, precisament, escriptors catalans que escrivien en castellà i també intel·lectuals liberals espanyols d'aquells que havien fet un cert examen de consciència durant la dictadura. Aquests episodis menors es produïen en un moment en el qual la idea de nació espanyola tradicional encara estava deslegitimada per l'abús totalitari que n'havia fet la dictadura. Per això, cara enfora, es postulava una idea d'Espanya on poguessin conviure cultures nacionals en igualtat de condicions diguem-ne jurídiques. Només així s'entén que, a l'hora d'iniciar-se la institucionalització de l'autonomia, es traspassessin competències de cultura o d'educació de l'Estat central a la Generalitat, una decisió avui inimaginable. Però en la mesura que la democràcia

es va consolidar a Espanya, poc a poc, la nació dominant va esdevenir de nou un element cohesionador al servei del bloc de poder. En el marc del sabotatge mediàtic per acabar amb el felipisme, per primera vegada es va construir un discurs contra la Normalització consensuada. El titular «Igual que Franco, pero al revés» seria seminal. Era el 1993. Ja no va ser desactivat com deu anys abans. La interlocució intel·lectual ja no seria amb els escriptors de la literatura catalana sinó amb els de la literatura espanyola de Barcelona. I fins i tot amb aquell imaginari que ara s'usava per fer una crítica al nacionalisme. Tot plegat, com diria Ferrater, un joc pervers.

Però és que era una altra època. Havia començat una deriva equívoca de la Cultura CT que ningú va denunciar. O, només, l'Ignacio Sánchez Cuenca de *La desfachatez intelectual*. Una denúncia que no va ser suficient i que, sobretot, va ser tardana. Perquè havia estat molt abans, a l'hora de bastir l'alternativa conservadora al felipisme per reconstituir el bloc de poder tradicional, que la noció de nació espanyola es va fer hegemònica. I ja no ha deixat de ser-ho. I és aquesta hegemonia la que permet dir a Andrés Trapiello, com qui no vol la cosa, animalades que només havíem associat a la tradició intel·lectual més reaccionària del país. ☹

The advertisement features four covers of the journal 'Mètode' from the Universitat de València. From left to right:

- Cover 1: 'NSHUMANISME' / 'MÉS ENLLÀ DEL CÒS' (Issue 4, 2021), page 111, featuring a dark, abstract, tangled image.
- Cover 2: 'VIDA SOCIAL' (Issue 2, 2022), page 113, featuring a dark, abstract, tangled image.
- Cover 3: 'CRISI CLIMÀTICA' / 'L'ESCLAT DEL PLA' (Issue 1, 2022), page 110, featuring a landscape with people walking.
- Cover 4: 'ZONES ÀRIDES' / 'OPORTUNITATS, REPTES I AMENACES' (Issue 1, 2022), page 112, featuring a landscape with white, draped fabric.

 Below the covers, the text reads:

SUBSCRIV-TE A
MÈTODE
 Preu Subscripció anual (4 números l'any):
 33€ per a Espanya, 45€ per a l'estranger. www.metode.cat